

STICHTING MENNO VAN COEHOORN

OPGERICHT 18 APRIL 1932 BESCHERMHEER PROF. MR. PIETER VAN VOLLENHOVEN

Secretariaat: Mariaplaats 51, 3511 LM Utrecht, tel. 030 - 231 22 30

E-mail: info@coehoorn.nl, website: www.coehoorn.nl

Commissie Evenementen en Excursies

Najaarsexcursie van Stichting Menno van Coehoorn naar Vesting Grave en Mill op Zaterdag 28 september 2024

Foto: Raphaël Smid. Nederlandse brugkazemat bij de brug bij Grave.

Namens de Stichting Menno van Coehoorn heten wij u van harte welkom bij najaar excursie naar de vestingstad Grave en het nabijgelegen Mill. Tijdens deze excursie nemen we u mee door de rijke geschiedenis van Grave, een van de oudste vestingsteden van Nederland, waar strategische verdedigingswerken en historische bouwwerken nog altijd getuigen van het belang tijdens vroegere oorlogen. Vervolgens bezoeken we Mill, waar we stilstaan bij de beroemde Slag bij Mill in de Tweede Wereldoorlog.

Onder begeleiding van deskundige bezoeken we de brugkazematten bij Grave, het centrum van Grave en de spoorversperring bij Mill en krijgt u een unieke kans om meer te leren over de militaire en culturele betekenis van deze bijzondere locaties.

Vestingstad Grave

Ontstaan

Dit gebied is al een kleine 7.000 jaar geleden bewoond, tussen zandruggen, venen en meanderende beken en rivieren bouwden "Jagers en Verzamelaars" zich een bestaan op. Ook de Romeinen kwamen langs en bleven, vooral in naburige Cuijk, tot ongeveer 500, een periode met grote veranderingen.

In de vroege Middeleeuwen kwamen de kerkelijke en adellijke hiërarchie tot ontwikkeling. Begon de bevolking zich te verzamelen in nederzettingen waar men gemakkelijker gezamenlijk de dagelijkse problemen kon oplossen. Veelal vormde een adellijk versterkt huis de kern van de nederzetting, men woonde dan niet alleen dicht bij de werkgever maar rekende op zijn bescherming om niet overgeleverd te zijn aan de willekeur van rondzwervende bendes en andere plundersaars. Een simpele wal en gracht bleken toen veelal afdoende.

Deze relatief veilige enclaves trokken meer bewoners en kregen mogelijkheden om hun bescherming te verbeteren. Zeker wanneer se aan een bevaarbare rivier lagen, wat economisch verkeer mogelijk maakte en hun heer het politieke spel intelligent wist te spelen. Behalve gevaren van de hiervoor genoemde bandieten waren er ook jaloezie en de onderlinge ruzies met buurdorpen. Groeiende en welvarende dorpen konden bij de hogere adel pleiten voor meer rechten. Stadsrechten gaven doorgaans ook het recht op stadswallen en andere versterkingen die meer bescherming boden. Dit maakte een stadje aantrekkelijk voor nieuwe bewoners van elders, dan kwam er meer bedrijvigheid, meer economisch verkeer.

Hampoort in Grave, bron: Brabants Erfgoed

Niet alleen maar zonneschijn

We verlaten de Middeleeuwen en in de Nieuwe Tijd zien we dat de lokale ontwikkelingen in toenemende mate worden bepaald door regionale ontwikkelingen. De gewesten krijgen meer betekenis en meer invloed op de gang van zaken op lokaal niveau. De strijd tussen dorpen van weleer groeit naar regionale onrust die met huurlingen uitgevochten wordt. In dit gebied werden het de stekeligheden tussen de hertogen van Brabant en Gelre.

Dan zijn de versterkte (haven) stadjes juist het aantrekkelijke doel en richt de strijd zich niet langer meer op het platteland. Is zo'n stadje veroverd, dan zit de veroveraar veilig verschanst achter de stadswallen. Door de functie als haven- en marktstad zijn magazijnen gevuld, levensmiddelen ruim beschikbaar of kunnen snel worden aangevoerd. Door verplichte inkwartiering krijgen alle strijders een dak boven hun hoofd. Er zijn handwerkers en werkplaatsen beschikbaar voor reparaties of het vervangen van werktuigen en uitrusting, zoals hoefijzers, harnachementen en wagens die veel te lijden hadden. En, nog belangrijker, er was cash geld te vorderen, zeker onder chantage met een algemene plundering. Mouterij bij de huurlingen lag permanent op de loer. Wat kan daartegen gedaan worden? Wel, de wallen versterken, muurtorens en rondelen, lage poorten, defensief geschut en een eigen goed getraind garnizoen.

Deze ontwikkeling is ook zichtbaar in Grave. De lokale onlusten krijgen al snel een bovenregionaal karakter, zoals de ruzies tussen Brabant en Gelre. In de Tachtigjarige Oorlog de strijd tegen Spanje. In de late middeleeuwen kregen dergelijke ontwikkelingen stabiele structuren. Zo bouwde Jan 1 van Cuijk in 1140 een versterkt huis als begin van het huidige Grave. Al snel vestigden zich hier streekbewoners al dan niet met een bestaande band met Jan 1.

Ook de interlokale handel begon al snel vorm aan te nemen. De ligging aan bevaarbare rivieren werkte vanzelfsprekend stimulerend. De route van Dordrecht naar Roermond was profijtelijk, ook voor Grave als halverwege gelegen stapelplaats. Wat ook weer tot jalousie, animositeit en ruzie tussen de nederzettingen kon leiden. Dergelijke ruzies werden onvermijdelijk door de betrokken landheren te vuur en te zwaard uitgevochten.

Woelige tijden breken aan

Na 1585 kan Prins Maurits zijn ervaring en inzicht gaan toepassen in het Staatse leger: operaties met gedisciplineerde en goed opgeleide grotere eenheden, vervoer van materiaal en voorraden per schip, verbetering van de vestingwerken, gebruik van natuurlijke hindernissen en inundaties. Deze ontwikkelingen zijn ook zichtbaar in Grave.

De late middeleeuwen vormen een warrige tijd, het leest als een stripboek, op iedere pagina is weer sprake van een andere veldslagen, met Fransen, met Habsburgers, Spanjaarden, Geuzen en Staatse troepen. Met huurlingen in steeds meer landen en landjes.

Willem van Oranje liet de werken van Grave verbeteren door de bouw van zware muren met muurtorens en aan landzijde natte grachten die gevoed werden door het riviertje de Raam.

Toen Nijmegen 1591 door Maurits veroverd was steeg de druk op Grave en in 1602 viel ook Grave. In 1672 kwam Lodewijk XIV en hij bracht 100.000 man mee die allemaal moesten eten en worden ingekwartierd. Deze strijd gaf de aanzet tot het moderniseren van de Brabantse linies.

Rond 1700 was het Menno van Coehoorn die met zijn team van 60 ingenieurs de nationale verdediging systematisch aanpakte. Hij probeerde om een nationaal systeem van samenhangende linies op te zetten, langs de oostelijke en zuidelijke grens. Inundaties vormden daarbij een belangrijk element, zo kwam de Zuiderwaterlinie tot stand en Grave kreeg nog meer kazernes. De 18e eeuw bleef onrustig: de Zevenjarige oorlog, de 4e Engelse zeeoorlog, de strijd met o.a. Oostenrijk en Pruisen.

In 1794 kwamen de Fransen weer terug, maar nu over het ijs, en ze bleven nog even. In 1830 begon de strijd over de onafhankelijkheid van België. Koning Willem II liet meteen de NHW (waterlinie) en de Zuiderwaterlinie opknappen en Grave kreeg een groot garnizoen. De beperkte oorlogshandelingen speelden zich vooral af in Brabant en in België, de strijd bleef wel beperkt maar de gestelde inundaties bleven erg lang gevuld. In 1839 kwam eindelijk de vrede.

Het was een tijdvak met snelle ontwikkelingen, ook in de wapentechnologie. Vestingbouwers probeerden met vooruitgeschoven versterkingen en zelfstandige forten hier een antwoord op te geven, maar die ontwikkelingen vonden vooral plaats in de Randstad en in mindere mate in de provincies langs de grens.

Hampoort in Grave, bron: NIMH, Technische Dienst Luchtvaartafdeling

Begin van het einde?

De politieke situatie veranderde, de techniek veranderde sterk, zo ook de militaire tactiek. Net als in andere vestingsteden werd in Grave na 1874 (nieuwe vestingwet) met veel enthousiasme heel veel gesloopt. De kazerne Noorderblik werd een klooster voor de “Franse Missionarissen” die op het nabij gelegen half-bastion hun overleden confraters begroeven.

De Frans-Duitse oorlog van 1870 betekende mobilisatie en afwachten. Hetzelfde gold voor de Eerste Wereldoorlog toen werd onze neutraliteit nog geaccepteerd. In het Interbellum gaven ook de politieke ontwikkelingen in het Oosten en het Verre Oosten aanleiding tot ernstige zorg en de bange vraag of onze neutraliteit ook dit keer internationaal geaccepteerd zou worden. Er viel geen pijn op te trekken, dus om dan vlak na een langdurige economische crisis enorme bedragen onnodig vrij te maken voor een verdediging was een dilemma.

In 1931 werd een knoop doorgehakt en begon men met de verdediging van de rivierovergangen met rivierkazematten van gewapend beton. Veel van deze versterkingen dateren van 1936.

De aankoop van nieuwe wapens bleek in een overspannen markt met politieke restricties moeilijk. Wat geleverd werd ging vooral naar het KNIL, naar Indië, want de Japanse keizer leek nog onbetrouwbaarder dan de nieuwe Duitse kanselier.

In de late jaren dertig kwamen de voorbereidingen in een stroomversnelling. De organisatie van de krijgsmacht werd aangepakt, zo kwamen er de Grensbataljons, maar die konden niet gelegerd worden dus kwamen er de Van Boost kazernes, ook in Grave. De betonmolens draaiden dag en nacht om de geplande linies van kazematten en schuilplaatsen van gewapend beton te voorzien betonwerken bij de Maasbrug (1936). Bemand door een klein detachement Politietroepen. Later (1938/1939) de bouw van de Peel-Raamstelling met betonnen kazematten en het Defensiekanaal, het tegenwoordige Peelkanaal.

In 1938 werd besloten bij Grave de “De Bons kazerne” te bouwen voor de Grensbataljons, type Boost, met dubbele capaciteit, dus voor twee grensbataljons. Najaar 1939 in gebruik genomen. Eind jaren vijftig waren er 1500 man gelegerd. In 1997 werd het complex gesloten. Het einde van de militaire aanwezigheid in de voormalige vestingstad Grave.

Foto via: www.bonskazerne.nl. Generaal Bonskazerne Grave.

Foto via: www.bommetje.nl Generaal Bonskazerne anno 2024

Grave tijdens en de Tweede Wereldoorlog

Kazematbouw in Grave, 1936-'40.

Brugkazematten, Rivierenstelling en Peel-Raamstelling.

Oude vestingstad.

Grave ligt op een strategische plek, bij de samenstroom van Graafsche Raam en Maas. Sinds de 12e eeuw, toen de hertog van Brabant de bedijking van de Maas initieerde, groeide Grave uit tot een vestingstad. Het zuidoostelijke kroonwerk (circa 1700) is nog door Menno van Coehoorn ontworpen. Met de Vestingwet 1874 verliest Grave haar militaire status en is er door het Ministerie van Oorlog niet meer geïnvesteerd. De gedegradeerde vesting wordt aan haar lot overgelaten: in 1875 vertrekt met de infanterie ook de vestingartillerie. Dat verandert pas in de winter van 1934-'35. Gealarmeerd door berichten over het groeiende, krachtig gemotoriseerde Duitse leger, waarschuwt de directeur van de Hogere Krijgsschool chef generale Staf I.H. Reijnders voor plotse 'snelle, ver doordringende raids' die de Vesting Holland kunnen ontwrichten. De bewaking en vernieling van strategische objecten tussen Duitsland en de Vesting Holland, zoals de nieuwe stuwbrug over de Maas bij Grave, zal bijdragen aan het afslaan van zo'n 'attaque brusquée'.

Foto, Raphaël Smid. www.bonskazerne.nl. Generaal Bonskazerne Grave ël Smid, het noodaggregaat

Foto, Raphaël Smid. Market Garden monument

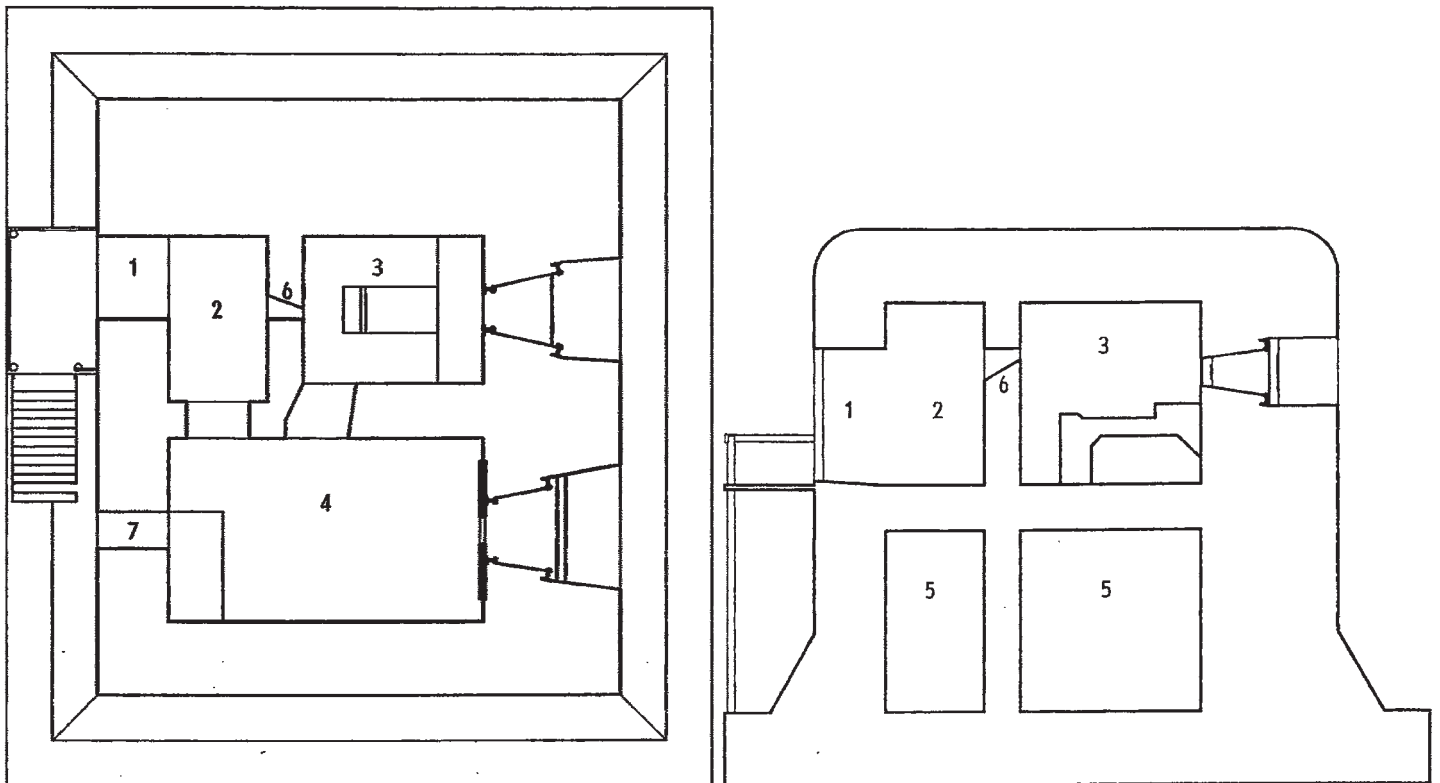
Foto Raphaël Smid. 2e brugkazemat brug bij Gravene Grave

Brugkazematten.

De minister besluit tot een pakket aan maatregelen, de zogenaamde Strategische Voorzorgen (1935-'37), waaronder de bouw van brugkazematten en versperringen, bezet door het Korps Politietroepen. De werkjes dienen voor de bewaking tegen een overval in vreedetijd; voor bestrijding van zo'n aanval na de mobilisatie en voor rivierverdediging in oorlogstijd. In Grave bouwt de Eerst aanwezige Ingenieur Nijmegen vanwege bedrijfszekerheid twee gecombineerde kanon- en mitrailleurkazematten, vurend door pantserplaat. De frontaal vurende betonkazemat betreft het standaardontwerp (drie bouwlagen, zoals Venlo), de zuidelijke, echarperend vurende kazemat is een vereenvoudigd ontwerp (twee bouwlagen, zoals Ravenstein). Het kazematontwerp is geënt op Voorschrift VII (1928), maar is op basis van de werken aan de Afsluitdijk aangepast. Ze zijn, inclusief twee palenhindernissen type II, in februari 1936 aanbesteed en vóór juli 1937 voltooid door de laagste inschrijver, firma Gebroeders Smit uit Nijmegen. De kazematten krijgen twee kanonnen 6 kazemat uit de oude vesting Muiden.

Luikse fortengordel.

Eerder, in 1931, groeit bij de Generale Staf het besef dat de massale betonnering van de Franse en Belgische defensielinies grote consequenties kan hebben voor een toekomstige Duitse aanval. Reijnders verwacht een noordelijke omzeiling van de Luikse fortengordel, door Nederland. In aanvulling op de Strategische Voorzorgen besluit het kabinet tot de Strategische Beveiliging (1936-'38), waarbij men op de bedreigde plekken (1) langs IJssel, Maas-Waalkanaal, Maas en (2) in De Peel, vooruitlopend op een mobilisatie, veiligheidstroepen in nieuwe stellingen wil opstellen. Via de Peel-Raamstelling kan aansluiting worden gezocht op de Belgische linies nabij het Albertkanaal. Grave ligt als het ware op het scharnierpunt van deze Rivierenstelling (1938-1940) en de Peel-Raamstelling (1935-1940).

Plattegrond, doorsnede en twee driedimensionale tekeningen (voor- en achterzijde) van een rivierkazemat van twee of meer verdiepingen (type B). 1 Ingang; 2 portaal; 3 gevechtsruimte voor mitrailleur; 4 gevechtsruimte voor kanon; 5 munitieberg plaats en aggregaatriimte; 6 schietgat geweer; 7 opening voor verplaatsen kanon. (Tekening H. R. Visser)

Rivierenstelling.

Het is aannemelijk dat de Graafse brugkazematten een krachtig versterkt punt zullen zijn geweest in het oorspronkelijke ontwerp van de Rivierenstelling (helaas nu beter bekend onder de naam Maas-Waal-IJsselstelling). Deze linie is door het Centraal Inundatie en Technisch Bureau (CITB) geconcipieerd als een keten van geïsoleerde, intensief met G- en B-kazematten versterkte weerstandsnesten, ingegraven op de belangrijkste overgangspunten, zoals Grave. Onder invloed van de tactische autoriteiten verwatert het concept uiteindelijk tot een doorgaand vuurfront: een in de diepte niet uitgebouwde, doorlopende lijn van lichte mitrailleurs, opgesteld in kwetsbare S-gevechtdkkingen (die de naam kazemat niet mogen dragen), tot overmaat van ramp direct gesitueerd aan de oever. Deze werken ziet men nabij Grave, bij Cuijk.

In november 1939 besluit de Generale Staf om langs de Maas tussen Grave, Ravenstein en Megen, dus nog westelijk van de Rivierenstelling van het Maas-Waalkanaal, een tweede doorlopend vuurfront aan te leggen, ter versterking van de positie van de brugkazematten bij de spoorbrug van Ravenstein. Dit is financieel mogelijk omdat de regering via het 'Tien-Miljoen-Fonds in 1939 ad hoc geld voor stellingbouw beschikbaar stelt. Deze zeer lichte gevechtdkkingen voor telkens vier tirailleurs, ingegraven in het oostelijke talud van de westelijke rivierdijk, zijn nooit gebouwd.

Peel-Raamstelling.

Ook deze stelling, tussen de Belgische grens bij Budel-Dorplein en Grave, is als een met de Rivierenstelling vergelijkbaar enkelvoudig, doorlopend mitrailleurvuurfront, aangelegd langs het nieuw gegraven Defensiekanaal. De betonnen versterkingen, met merendeels S-gevechtsofstellingen en maar weinig G- en B-kazematten, zijn in en aan de zandwal aangelegd. Om kosten te besparen dumpt de Heidemij de uitkomende grond direct langs het kanaal, in plaats van 150 tot 300 meter ten westen daarvan, zoals het Ministerie van Defensie meent te hebben opgedragen. Dit betekent dat de vijand, daar waar het ondiepe schootsveld dat toelaat, de S-gevechtdkkingen tot op enkele tientallen meters kan benaderen en via gericht vuur de kwetsbare schietgaten uitschakelt. De consequenties van deze handelswijze zijn onder meer bij de S-relicten van Mill goed waarneembaar.

Het dictaat van het doorlopende vuurfront brengt met zich mee dat de S-gevechtdkking verder evolueert: van een frontaal georiënteerd type (110 graden schootsveld) naar een flankerend type (180 graden schootsveld) en zelfs varianten met 360 graden schootsveld. De tot op heden gebruikelijke wetenschappelijke verklaring hiervoor is het in 1939 optredende staaltekort, waardoor de G-kazemat niet voldoende voorradig is. Echter de werkelijkheid is dat in 1939-'40 er in Nederland, door een voorliefde van de tactische autoriteiten voor de S-gevechtdkking, een overschot is aan gietstalen koepels.

Deze mangaanstalen koepels, die in de fabrieken van Cockerill in Seraing (Luik) zijn gegoten, worden voor De Peel per schip over de Maas naar de kade Bomvrije aan de Oude Haven in Grave gevaren, vanwaar ze met vrachtwagens naar de stelling zijn vervoerd. De opstelplaats van die koepels is soms héél dichtbij die kade: het noordelijke deel van de Peel-Raamstelling volgt immers de Graafsche Raam, die via de oude Graafse vestingstad uitwatert in de Maas. Zo zijn op het Visioterrein, ten zuidoosten van de Hampoort, S-gevechtsofstellingen en B-kazematten van te zien, die dateren uit 1939-'40.

'Tweede Betonning'.

In Grave wil de Opperbevelhebber na de mobilisatie ook vestingwerken van de zogenaamde 'Tweede Betonning' bouwen. Hiervoor stelt de regering al in 1939 via het 'Honderd-Miljoen-Fonds' onbeperkt middelen beschikbaar. Deze uitbouw bestaat uit F150-gevechtdkkingen (met schuilplaats), aangevuld met U-observatiewerken en A150-schuilplaatsen. Ze zijn een ontwerp van het CITB. Echter, doordat de staven van de Opperbevelhebber, van Veldleger en van Vesting Holland op het gebied van vestingbouw vrijwel

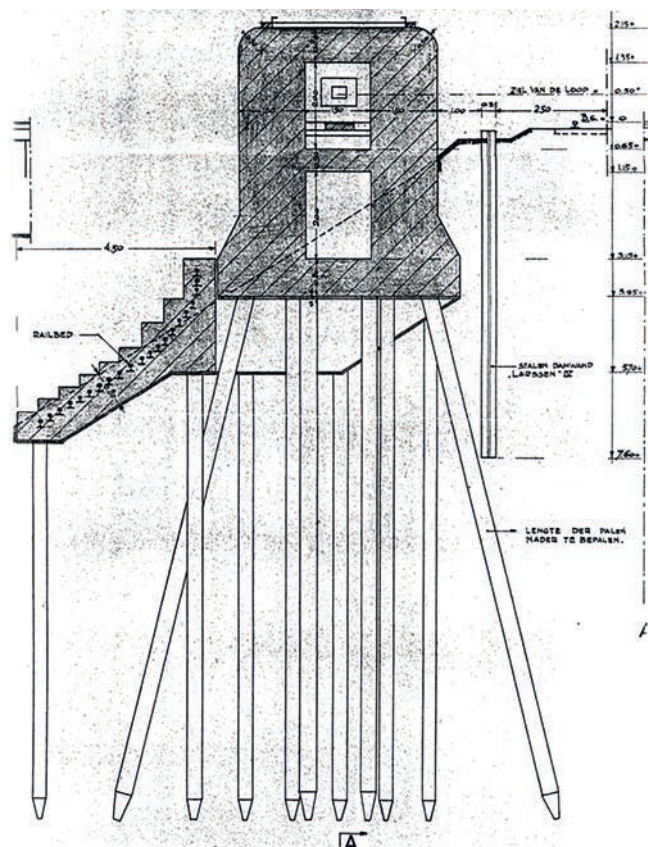
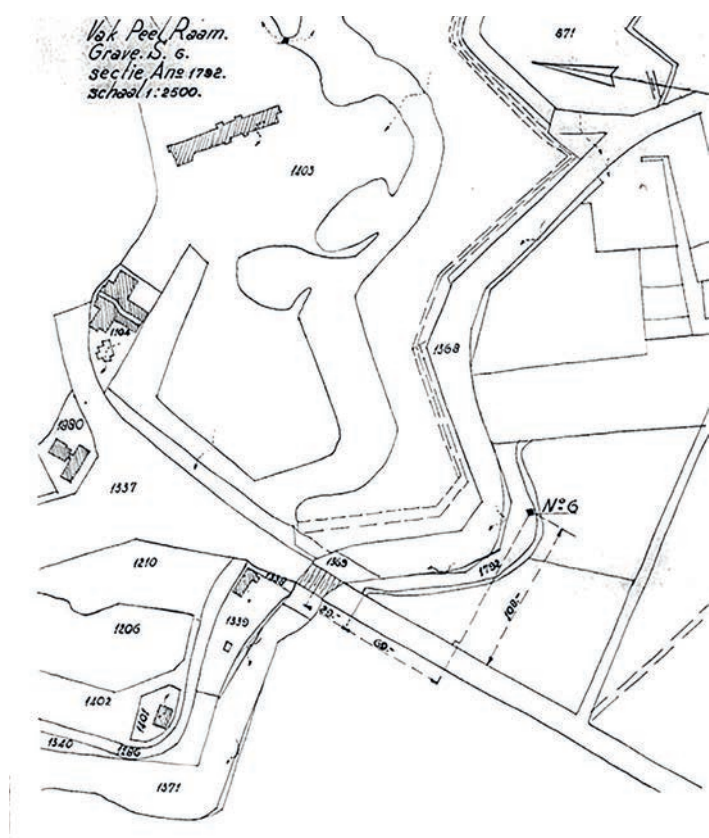
continue langs elkaar heen werken, in combinatie met diepgaande autoriteitsgeschillen tussen de diensten en grote verschillen van tactisch inzicht bij de verantwoordelijk bevelvoerders, is er van die laatste, voor de verdediging van het land fundamentele versterking (ook in de Grave) niets meer terecht gekomen. De zwakke vestingbouwkundige keuzes, in combinatie met de toepassing van zwakke vestingwerken, dragen bij aan een snelle ineenstorting van de Nederlandse weerstand in mei '40.

Grave en omgeving op 10 mei 1940

De Duitse inval op 10 mei confronteerde ook het gebied rondom Grave met oorlog. Op verschillende plaatsen probeerde de Wehrmacht vanuit Duitsland door de Maaslinie te trekken, deze aanvallen concentreerden zich in dit gebied op de locaties met bruggen over de Maas en Maas-Waalkanaal.

Het Nederlandse leger had dergelijke acties verwacht en was al in het ochtendgloren begonnen met het vernielen van relevante bruggen. Echter op de krijgslisten en commandoacties van de Duitse "Brandenburger Division" was niet gerekend. Bij Heumen werd demolitie voorkomen door Brandenburgers maar de Nederlandse brugbewaking de ontzegde Duitsers gedurende een groot deel van de dag het gebruik van de brug. Dit gaf de Nederlandse Genie voldoende tijd om alsnog de Maasbruggen bij Grave en Ravenstein op te blazen. Met als gevolg dat de landstrijdkrachten van de Wehrmacht met veel vertraging in het westen van ons land arriveerden.

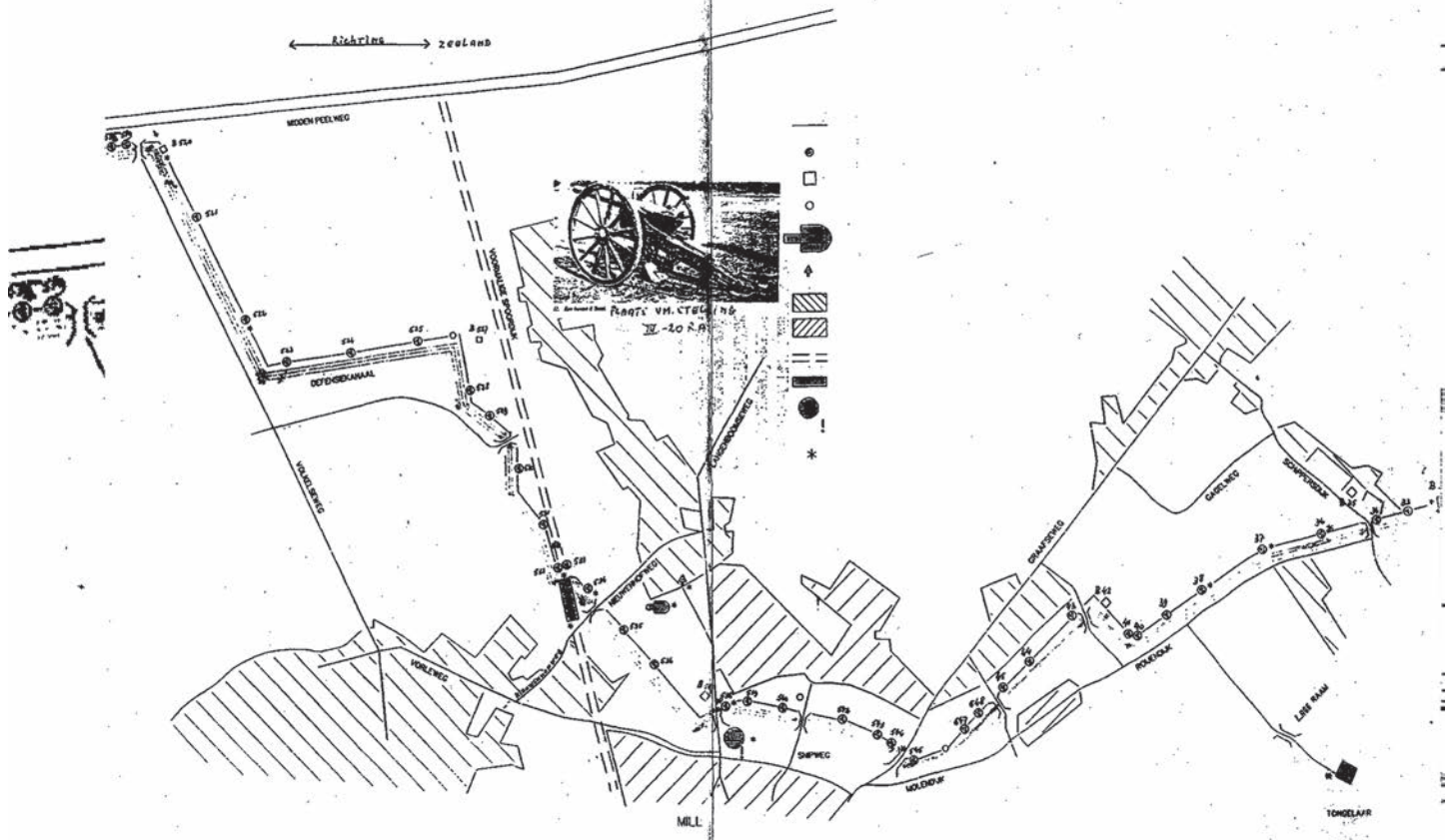
Bij Gennepe konden de Duitse commando's, in Nederlands uniform, de spoorbrug over de Maas snel in bezit nemen zodat er vroeg in ochtend al een Duitse pantser trein en een trein met infanterie de Maas konden oversteken om Duitse troepen achter de Maas in stelling te brengen. De Nederlandse strijdkrachten slaagden er in om de treinen bij Mill te stoppen en te vernielen en vervolgens werden de invallers geïsoleerd. In de loop van de dag werden de stellingen door het Nederlandse leger ontruimd en werd de Lichte Divisie uit Oost-Brabant teruggenomen.

Links: Kadastrale kaart 1:2.500, verkenningsrapport, 'NO.6': B(180a), Grave, BS, Peel-Raamstelling 1939, foto NA.

Rechts: Tekening 1:50, dsn mitrailleurkazemat, 2 bouwlagen Lent-West, EAI Nijmegen, Strategische Beveiliging, foto NA.

RAAM

Tekening overgenomen uit de handout van de excursie in 2004 van St MvC.

De handout uit 2004, en vele andere, is terug te vinden en te downloaden via de Menno van Coehoorn website: www.coehoorn.nl > Activiteiten > Excursies > Historisch overzicht. Gebruik de Zoek-optie.

Foto Raphaël Smid. Spoor met de aspergeversperring nabij Mill..

17 september 1944

Begin september 1944 stond de geallieerde strijdmacht vol goede moed aan de grenzen van België, men dacht dat het met een beetje geluk mogelijk was Kerstmis thuis te vieren. Op 17 september viel het XXXst (geallieerde) Corps vanaf onze grens met België Nederland binnen, op weg naar Berlijn. De operatie Market Garden die, om de Westwall/Siegfriedlinie te vermijden richting IJsselmeer oprukte om ten noorden van de Beneden Rijn naar het oosten te buigen. Gekozen was voor het oprukken met hoge snelheid over een smal front ("Blitzkrieg"). Tevens verder naar het IJsselmeer om de Wehrmacht in West Nederland te isoleren zodat het lanceren van V1 en V2's stopte zonder dat gevechten in en om de Randstad nodig waren.

Omdat snelheid bij deze opmars essentieel was werden parachutisten bij knelpunten in de infrastructuur gedropt. 101st US Airborne Div ten noorden van Eindhoven, 82nd US Airborne Div in het Rijk van Nijmegen en de 1st British Airborne Div. bij Arnhem. Het XXXst Corps zou snel kunnen oprukken over dit “tapijt van parachutisten”.

De Maasbrug bij Grave, bijvoorbeeld, was een essentieel element in dit plan. Aldus landden op 17 september 1944 kleine eenheden aan weerszijden van de brug en namen deze in bezit. De Duitse verdedigers, die de Nederlandse kazematten gebruikten, werden snel uitgeschakeld (luchtdoelgeschut schiet niet naar beneden). Nadat ten zuiden van Grave een verdediging was ingericht werd ook Grave bevrijd.

Door tegenvallers bij Arnhem stagneerde het front ten noorden van de Waal. Hier blokkeerde de Wehrmacht met grootschalige inundaties de geallieerde opmars. De planners kozen voor consolidatie van het gebied rondom Nijmegen. Dit werd de uitvalsbasis voor het voorjaarsoffensief richting Berlijn. De operatie Veritable startte op 8 februari 1945, met bijna een miljoen geallieerde militairen en een half miljoen afgevuurde granaten. Omdat de bevoorrading een ernstig knelpunt vormde bij de opmars en Nijmegen gebombardeerd was, werd er een spoorweg tracé van Wijchen door de straten van Nijmegen naar de spoorlijn naar Kleef aangelegd. Grave kreeg een extra brug, een pontonbrug klasse 40. Ook werd het oorspronkelijk Duitse hulpvliegveld “De Keent” (ten westen van Grave) verbeterd en kreeg als “Grave B82” een capaciteit voor 100 toestellen. Hierdoor werd de capaciteit van de logistiek sterk verbeterd.

© 2024 Stichting Menno van Coehoorn.

Gebruik van teksten en foto's uitsluitend na schriftelijke toestemming vooraf, van de St. Menno van Coehoorn en of de auteurs.

Geraadpleegde literatuur:

300 jaar bouwen voor de landsverdediging, F.H. van den Beemd c.s. 1988 Dienstgebouwen, werken en terreinen, Als sterren van de hemel, Norbert A. de Groot, 1977, Unieboek, Bridge Eleven is ours, Hanneke van Dremmel.c.s 2014, Graafs Museum, Canon van Grave, Leny van Lieshout, 2012, Stichting graeft voort, De oorlog in mei, E.H. Brongers, 1963, Het Sprctrum, Grave als militaire stad, drs. J.P.C.M. van Hoof c.s., 1998, Sectie Militaire Geschiedenis K.L., Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog, Dr, L. de Jong, 1969, Staatsuitgeverij.

Teksten o.a. van:

Joost Michels, correspondent Noord-Brabant III (kazematten), Willem Reijnders, lid van de CEE (Grave).

Foto's en afbeeldingen:

Documentatiecentrum Stichting Menno van Coehoorn, Raphaël Smid, NIMH, Brabants Erfgoed, Stadsmuseum Hampoort Grave, www.bommetje.nl, www.bonskazerne.nl.